

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ЧОРНОБАЙ Василь Сергійович

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МОЛОДШИХ
ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ МУЗИЧНО-ПІСЬМЕННОЇ ТВОР-
ЧОСТІ /В УМОВАХ ВЗАЄМОДІЇ ШКОЛИ І КЛУБНИХ ЗАКЛАДІВ/

ІЗ.00.01 - теорія та історія педагогіки

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1998

37(100)(091)
+37

AB 28.724

Дисертація виконана в Київському державному інституті культури

Науковий керівник: Чепелєв В.І., член-кореспондент АН України, професор.

Офіційні опоненти: Кондратюк О.П., доктор педагогічних наук, професор, Заслужений працівник вищої школи України /кафедра педагогіки і психології Київського інституту іноземних мов/.

Руденко В.Д., кандидат педагогічних наук, доцент /кафедра педагогіки Київського педагогічного університету ім. Драгоманова/.

Відповідна організація: Рівненський державний педагогічний інститут.

Захист відбудеться "28" червня 1994 р. о 15 годині на засіданні Спеціалізованої ради К. 068. 18. 15 у Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 252601, Київ, вул. Володимирська, 60, аудиторія 303.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського університету ім. Тараса Шевченка.

Автореферат розісланий "10" жовтня 1993 року.

Вчений секретар
Спеціалізованої ради Кашин С.О.

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00729174 (U)

7B-28. та

Актуальність дослідження. Проблема формування у школярів національної самосвідомості набуває особливої значущості в умовах становлення української державності, відродження української національної культури. Значний потенціал естетичного і морально-виховного впливу на особистість, формування національної самосвідомості має національна музично-пісенна спадщина.

В народній пісні в художній образній формі відтворюється національний характер, психологічний склад і трудова діяльність народу, його ідеали. Вона з впливом почуттів, дум і сподівань народу. Однак обізнаність, рівень знань і особисте ставлення до музично-пісенної спадщини свого народу залишається все ще низькими у значній частині молоді.

Вивчення даної проблеми дозволяє зробити висновок про те, що спрямування музично-педагогічної діяльності сучасних шкіл і установ соціально-культурної сфери часто носить абстрактно-просвітницький характер і не забезпечує у школярів системних знань про народну музично-пісенну творчість, вироблення навичок сприймання народної пісні, формування музичного смаку і потреби в зверненні до національних класичних творів.

Ступінь наукової розробки проблеми. Вченими розробляються різні аспекти дослідження впливу народної пісенної творчості на особистість. Проблема морально-естетичних відносин особистості до дійсності найбільш глибоко досліджена в загально-філософському і соціологічному плані. /В.Ф.Асмус, Ю.Б.Борев, В.К.Григор'єв, М.С.Каган, М.І.Кляченко та ін./ В ціннісно-орієнтаційному характері морально-естетичних відносин вченими підкреслена їх системність, взаємозалежність морального і естетичного, котра пов'язана із специфікою моральної свідомості, почуттів і переживань людини, їх естетичним забарвленням /Б.Г.Анан'єв, О.І.Бу-

ров, В.В.Ванслов, В.П.Іванов, А.С.Канарський, В.М.Мясцев, Л.Н.Столович, Ю.У.Фохт-Бабушкін та ін./.

Проблема формування емоційно-чуттєвої сфери свідомості школярів є центральною в психологічних і педагогічних дослідженнях вчених Л.І.Божович, П.П.Блонського, Т.П. Гаврилової, Т.В.Драгунової, О.В.Запорожця, Л.Г.Коваль, І.С.Кона, П.М.Якобсона та ін..

Теоретичні основи процесу естетичного виховання обґрунтовані в працях відомих українських і російських педагогів П.П.Блонського, А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського, С.Т.Шацького та ін. Їх ідеї лягли в основу процесу формування естетичного елементу національної самосвідомості школярів.

Важливе значення для обґрунтування ролі народно-пісенного мистецтва мали праці відомих музикознавців та діячів культури Б.В.Асаф'єва, В.В.Мелуновського, Є.В.Незайкінського, І.І.Огієнка, А.Н.Сохора та інших, а також педагогів музикантів О.О.Апраксіної, Н.О.Ветлугіної, Н.Л.Гродзенської, М.Д.Леонтовича, С.П.Ліпкевича, К.Г.Стеценка та ін..

Розв'язання проблеми взаємодії школи і культурно-освітніх закладів як однієї з педагогічних передумов підвищення ефективності поширення народно-пісенної творчості серед школярів, засобу формування в них національної самосвідомості здійснюється на стику наук про суспільство та людину. З урахуванням зазначеного вище, актуальним є філософсько-соціологічні розробки взаємодії освіти, культури і суспільства в цілому /Д.П.Буєва, Я.Вальсінер, І.Хедметс, В.О.Ядов та ін./, соціокультурна теорія розвитку, розроблена Л.С.Виготським, педагогіка середовища С.Т.Шацького, результати сучасних досліджень з даної проблеми /В.В.Белова, О.О.Костильова, А.Міколюкс, А.П.Романов, Г.Г.Фундаментова, В.І.Чепелев та ін./.

Однак проблема оптимального ви-

користання виховних можливостей народної художньої творчості у формуванні національної самосвідомості школярів залишається все ще недостатньо висвітленою в педагогічній літературі, зокрема вимагає більш цілеспрямованого системного дослідження проблеми впливу народного музично-пісенного мистецтва на формування національної самосвідомості школярів.

Враховуючи наукову і практичну значимість даної проблеми та її недостатню розробку, для дисертаційного дослідження обрано тему "Формування національної самосвідомості молодших підлітків засобами народної музично-пісенної творчості /в умовах взаємодії школи і клубних закладів/".

Проблемною ситуацією дослідження є протиріччя між значним потенціалом народного музично-пісенного мистецтва у формуванні національної самосвідомості молодших підлітків і недостатньою розробкою шляхів ефективного використання цього потенціалу.

Об'єктом даного дослідження стало формування національної самосвідомості молодших підлітків засобами мистецтва, а його предметом - формування національної самосвідомості молодших підлітків засобами народного музично-пісенного мистецтва в процесі взаємодії школи і клубних установ.

В дослідженні ми виходили з того, що розвинена самосвідомість має естетичний характер і що її ефективне формування можливе при високому рівні естетичного розвитку особистості. Тому в дисертації розглядається формування естетичного елементу в структурі національної самосвідомості особистості засобами музично-пісенної творчості.

Мета дослідження - виявлення, теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка педагогічних умов підвищення ефективності формування національної самосвідомості підлітків засобами

народного музично-пісенного мистецтва.

При цьому ми виходили з такої гіпотези. Вплив народної музично-пісенної творчості на формування національної самосвідомості підлітків зростатиме, якщо буде забезпечено:

- усвідомлення учнями історичного значення народної пісні як джерела народної мудрості, а також, того що в ній знаходять відображення ідеали і прагнення народу;
- взаємодію школи, позашкільних та клубних установ в забезпеченні активної участі підлітків у художньо-творчій діяльності з широким використанням народної пісні;
- включення підлітків у діяльність, пов'язану з вивченням, збиранням і розповсюдженням народної пісні;
- органічний зв'язок вивчення народної музично-пісенної творчості з іншими напрямками естетичного виховання підлітків формуванням їх естетичної культури через емоційне забарвлення їх діяльності по оволодінню народним музично-пісенним мистецтвом.

Мета та задачі дослідження обумовили постановку і вирішення таких завдань:

1. Визначити сутність естетичного елементу національної самосвідомості та його структуру.
2. Розкрити особливості формування естетичного елементу національної самосвідомості молодших підлітків, його рівні та критерії їх сформованості.
3. Дослідити стан використання в практиці народної музично-пісенної творчості як засобу формування національної самосвідомості молодших підлітків.
4. Розробити і перевірити в експерименті умови підвищення ефективності формування національної самосвідомості молодших підлітків засобами народної пісні.

Теоретичну основу дослідження склали ключові методологічні

положення з проблеми відродження української національної культури, становлення суспільної національної самосвідомості, соціальної ролі і ідеологічної сутності національного мистецтва, художньої освіти в житті людини, висловлені в працях філософів, етнографів, психологів та педагогів.

Наукова новизна дослідження полягає в розкритті ролі народної пісенної творчості у формуванні естетичного елементу національної самосвідомості, розробці педагогічної системи спільної діяльності школи і клубу по формуванню національної самосвідомості підлітків засобами народної пісенної творчості, обґрунтуванні педагогічних умов її ефективного функціонування.

Теоретичне значення дослідження полягає у виділенні естетичного елементу в структурі національної самосвідомості, виявленні його сутності, структури та факторів, що впливають на його формування, рівнів та критеріїв його сформованості.

Практична значущість дослідження полягає в розробці методичних рекомендацій по удосконаленню діяльності шкіл, позашкільних та клубних установ у вихованні національної самосвідомості підлітків, впровадження їх в практику.

На захист виносяться такі положення:

1. Високі художньо-естетичні цінності народного пісенного мистецтва, втілені в ньому любов до своєї землі, ідеали і прагнення народу, народна мудрість і духовність, роблять прилучення до нього важливим фактором формування національної самосвідомості підлітків.

2. У формуванні національної самосвідомості важливе місце займає її естетичний елемент, емоційна забарвленість виховної діяльності.

3. Вплив народно-пісенного мистецтва на формування естетичного

елементу національної самосвідомості школярів зростатиме при забезпеченні таких умов:

- організації взаємодії школи, позашкільних і клубних установ у вихованні школярів;
- усвідомлення підлітками значення народної пісні у відродженні національної культури, традицій, обрядів і звичаїв народу, вивченні його історії, вікового прагнення до незалежності, утвердження морально-естетичних цінностей;
- включення підлітків у діяльність по опануванню народного музично-пісенного мистецтва, його розповсюдження у відповідності з їх віковими можливостями.

Апробація результатів дослідження здійснювалася в ході дослідно-експериментальної роботи в загальноосвітніх школах та культурно-освітніх установах с. Птича Дубнівського району Рівненської області, м. Дубно, с. Горопниця Городенківського району Івано-Франківської області, с. Новосілка Кіпчанського району Чернівецької області, у виступах з доповідями на Республіканській науково-теоретичній конференції "Проблеми вивчення та пропаганди народної творчості як складової частини української національної культури" /м. Рівне, 1990/, Всесоюзній науковій конференції "Національні та соціально-культурні процеси в СРСР" /м. Омськ, 1990/, Республіканській науково-теоретичній конференції "Культура України: історія і сучасність" /м. Харків, 1992/, на внутрішнізівських конференціях професорсько-викладацького складу і аспірантів Київського державного інституту культури /1989 - 1993 рр./, під час виступів на засіданнях кафедри педагогіки і психології Київського державного інституту культури.

Впровадження результатів дослідження здійснювалося в культурно-освітніх закладах, загально-освітніх школах с. Птича Дуб-

нівського району Рівненської області, м. Дубно, с.Городниці Городенківського району Івано-Франківської області, а також п'ятьох публікацій результатів дослідження.

Достовірність результатів дослідження забезпечується теоретичною обґрунтованістю вихідних позицій, використанням комплексу взаємодоповнюючих методів, адекватних меті і завданням дослідження, кількісним і якісним аналізом здобутого матеріалу.

Предмет, мета і завдання дослідження обумовили структуру дисертації, яка складається із трьох розділів, вступу, висновків, списку основної використаної літератури і додатків.

СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ РОБОТИ

У "Вступі" обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначається об'єкт, предмет, наукова гіпотеза, мета і завдання, розкривається наукова новизна, теоретична і практична значущість роботи, формулюється основні положення, що виносяться на захист.

В першому розділі - "Формування національної самосвідомості особистості як соціально-педагогічна проблема" викладені результати теоретичного аналізу вихідних для даного дослідження філософських основ і етнографічних та психолого-педагогічних концепцій.

Аналіз сучасного стану розробленості проблеми засвідчує, те, що теоретично дане питання виччене недостатньо, а в педагогічній теорії та практиці воно майже не ставилося до останнього часу. Це зумовило необхідність розгляду деяких філософських, етнографічних та історичних аспектів становлення суспільної національної самосвідомості. В свою чергу національна самосвідомість особистості передбачає аналіз її як з боку соціального, так і індивідуального. Це пов'язано з тим, що особистість виступає носієм суспільних відносин, елементом функціонування суспільного орга-

нізму, а з другого боку є самостійним суб'єктом діяльності. Соціальне - це загальне і суттєве в структурі особистості, створене суспільними відносинами, належністю до певної соціальної групи, нації. Особистість не зникає в суспільстві, нації, соціальній групі, а навпаки, саме тут набуває свого дійсного існування. Тому розвиток національної самосвідомості являє собою діалектичний процес, в основі якого лежить складний динамічний зв'язок зовнішніх впливів і внутрішнього світу людини.

Феномен самосвідомості досліджується багатьма науками і в різних аспектах, в кожному конкретному випадку термін "самосвідомість" вміщує в себе різний змістовний об'єкт. Однак, в цих визначеннях можна виділити спільне. Виходячи з аналізу психологічних, педагогічних і філософських визначень самосвідомості та завдань даного дослідження, в дисертації виділено в них суттєві аспекти, котрі можуть бути інтегровані в педагогічну концепцію самосвідомості, в тому числі й національної самосвідомості. В основі цього є специфічний об'єкт - "Я". Відповідно термін "національна самосвідомість" в дисертації характеризується елементом "національного", котрий надає певного забарвлення свідомості національними рисами і характеризує відношення особистості до своєї нації, тобто зацікавлення і повагу до історії свого народу, його традицій, природи, зокрема через сприймання і ціннісне відношення до народного музично-пісенного мистецтва. Відповідно музично-пісенне виховання повинно відбуватися так, щоб дитина відчувала і відреагувала відповідними переживаннями.

Відомо, що переконання тісно пов'язане з переживанням, а не тільки з наявністю знань, бо знання можуть не прийматися осо-

бистіств. Винятково важливу роль почуттів у вихованні і навчанні неодноразово підкреслював В.О.Сухомлинський. В книзі "Народження громадянина" він писав, що емоційна цікавість до світоглядних істин, ідей, принципів, закономірностей - це образно кажучи, той вогник, від якого спалахує порох переконаності.¹

Говорячи про роль естетичного виховання у формуванні світогляду молоді, В.К.Скатуричов зазначає, що вона обумовлена такими специфічними особливостями естетичного відношення молоді до дійсності, як емоційний, яскраво виражений оцінковий підхід до явищ життя.²

А.А.Неменська вважає, що осмислення людиною самої себе включає емоційно-сміслову оцінку, переживання відношення до самої себе, коли почуття і розум виступають в їх органічній взаємодії. Таке відношення є естетичним за своїм визначенням. Тому, пише вона, розвинена самосвідомість з необхідністю має естетичний характер. Поза естетичним розвитком особистості високий рівень її самосвідомості є нездійсненим.³

З цього випливає, що національна самосвідомість повинна включати естетичний елемент оскільки в її основі лежать переживання, внутрішні почуття рідного, мого. А це переживання пов'язане не тільки з раціональним, а й з образним уявленням минулого і сучасного нації, що виступають в органічній єдності. Образне уявлення знаходить яскраве відбиття в народній художній творчості, зокрема в пісенній спадщині народу.

¹ Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т.-Т. 3. - К.: Рад. школа, 1976 - 1977. С.517.

² ЕСЗ, третє издание. Т.ІІ.С.375.

³ Неменская А.А. Эстетический характер самосознания /Сов. педагогика, - 1990. - № 12.

Спираючись на концепцію динамічної функціональної структури особистості К.К.Платонова в естетичному елементі національної самосвідомості особистості виділено такі структурно-змістовні компоненти, інтегруючи цей елемент: емоційно-перцептивний, інтелектуально-оцінковий та раціонально-логічний. В дослідженні конкретизовано наповнення кожного компоненту естетичного елементу національної самосвідомості особистості школяра для послідовного і обґрунтованого педагогічного керівництва процесом їх формування і розвитку.

Прийнятий компонентно структурний аналіз педагогічного змісту поняття складає характеристику естетичного елементу національної самосвідомості школярів, в формуванні якої важливе місце посідає народна музично-пісенна спадщина. Її виховній ролі присвячено другий розділ дисертації.

В другому розділі - "Народна музично-пісенна творчість як засіб формування естетичного елементу національної самосвідомості молодших підлітків та її використання в діяльності шкіл і клубних установ" розкривається виховні можливості народного музично-пісенного мистецтва та його вплив на процес формування естетичного елементу національної самосвідомості молодших підлітків; аналізується, на основі результатів констатуючого експерименту, сучасний стан поширення народної пісні, думи тощо серед молодших підлітків; конкретизуються основи компонентів естетичного елементу національної самосвідомості школярів, визначаються рівні та критерії їх сформованості.

Для цілеспрямованого процесу формування національної самосвідомості школярів засобами народної музично-пісенної творчості необхідні знання про їх вікові особливості, інтереси, потреби, оскільки кожний віковий період має свою специфіку розвитку. Для

дослідження вибрано молодший підлітковий вік, який за твердженням І.Кона є одним із самих яскравих, насичених періодів життя і неправильна спрямованість його - непоправна втрата для суспільства, особливо в даний час.

Молодший підлітковий вік переважно називають перехідним і вважають одним з найважчих для виховання і навчання. Пов'язано це перш за все з тим, що за своїм розумовим, фізичним розвитком молодший підліток відрізняється від дитини і в цей же час ще не наблизився до дорослого. Психологи окремо розглядають особливості молодших і старших підлітків, підкреслюючи, що в дітей навіть в межах 10 - 13 років спостерігаються різні специфічні лінії розвитку.

Народна пісня, дума тощо вбирає в себе мудрість, знання народу, набуті ним з трудового і соціального досвіду, де кожне слово змістовне, щирсердечне, правдиве, пройшло випробування долею багатьох поколінь, передавалося від старшого молодшому, несучи високі естетичні ідеали, моральні норми.

Завдяки сильному емоційному впливу народна пісня спроможна через серця вихованців доводити до їх свідомості естетичні, моральні ідеї, виробляючи відповідні оцінкові відношення до явищ навколишньої дійсності. Дохідливість розуміння художнього образу забезпечується чітким розмежуванням прекрасного і потворного, добра і зла, застосуванням алегорій, метафор, порівнянь при змальованні подій, душевного стану героїв, що дозволяє в думці ідентифікувати себе з ними, розвивати почуття емпатії.

Сама тематика, зміст народних пісень, в тому числі їх історичний образний світ, при відповідних умовах можуть виховувати певні людські якості тим самим надаючи цінність народній му-

зично-пісенній творчості своїх правдурів, формувати такі якості особистості:

- ціннісне відношення до рідного краю, природи, історичного минулого свого народу;
- милування красою природи, як одного з багатств рідного краю;
- здатність до емоційного переживання і правильного судження про зміст історичних пісень і вчинки їх героїв;
- вміння підмітити і оцінити добре і гарне у відношеннях між людьми, ідентифікувати себе з учасниками і подіями, зображеними у пісенних творах;
- прояв стійкого зацікавлення і активної участі в суспільному житті, переживанні почуття радощів і гордості за свій народ;
- глибока повага і бережне ставлення до музично-пісенного мистецтва свого народу і на основі цього - до мистецтва інших народів;
- прагнення брати активну участь у художньо-творчій діяльності.

Були конкретизовані показники компонентів естетичного елементу національної самосвідомості молодших підлітків, про які йшлося вище. Емоційно-перцептивний компонент естетичного елементу національної самосвідомості молодших підлітків характеризується емоційною зацікавленістю, вмінням творчо ототожнювати /ідентифікувати/ себе з подіями, котрі змальовані в творі, що сприяє ефективному сприйманню, поглибленому вивченню і поширенню народної пісні; основою сформованості інтелектуально-оцінкового компоненту естетичного елементу національної самосвідомості молодших підлітків є вміння дати естетичну оцінку змісту народному музично-пісенному твору; основами сформованості раціонально-логічного компоненту визначено здібність школяра до

самоцінки, ціннісного відношення до рідного краю, природи, історичного минулого свого народу.

З метою вивчення сучасного стану поширення народної музично-пісенної творчості серед молодших підлітків в умовах взаємодії школи і клубних установ нами на першому етапі пошуково-констатуючого експерименту було проведене анкетне опитування школярів 4 - 7 класів /в сільській місцевості, районному центрі, обласному центрі/. Аналіз його результатів показав, що в сільській місцевості /наприклад, в с.Новосілка Кіпчанського району Чернівецької області, с. Городиця Городенківського району Івано-Франківської області та ін./ в більшій мірі збереглися звичаї і обряди, де безпосередньо школярі мають змогу знайомитися з пісенною спадщиною свого краю.

Для вивчення динаміки виховання засобами народної музично-пісенної творчості був проведений другий етап констатуючого експерименту, який складався з трьох періодичних зрізів /вересень 1988; січень 1989; травень 1989/. Учням були запропоновані пісні рідного краю /буковинські, лемківські, галичанські тощо/ на історичну тематику, ліричні. За допомогою розроблених критеріїв встановлені рівні сформованості компонентів естетичного елементу національної самосвідомості молодших підлітків.

Розподіл школярів 4 - 7 класів по рівнях сформованості в них компонентів естетичного елементу національної самосвідомості в %.

Таблиця № I.

Показники	З Р І З И								
	1 - Я			2 - В			3 - Я		
	рівні			рівні			рівні		
	В	С	Н	В	С	Н	В	С	Н
I	2	3	4	5	6	7	8	9	Ю

I	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Здібність до ідентифікації	36,59	5538	803	3498	56,56	8,47	3305	5704	8,91
Естетична оцінка змісту пісеньних творів	35,18	5543	939	3614	5425	961	3721	5336	843
Здібність до самооцінки	3403	5705	892	3855	5807	838	3127	5925	948
Відношення до рідного краю, природи, іст. минулого свого народу	3245	5634	1121	3205	5532	1264	3119	5612	1169

Аналіз результатів, наведених в таблиці № I, показав недостатню ефективність роботи по вихованню національної самосвідомості молодших підлітків, відсутність належної динаміки зростання кількості школярів з високим рівнем оформваності в них основ компонентів естетичного елементу національної самосвідомості, необхідність розробки і апробації програми, яка б забезпечила ефективне формування національної самосвідомості школярів засобами народної музично-пісенної творчості.

В третьому розділі - "Система роботи шкіл та клубних установ по формуванню естетичного елементу національної самосвідомості молодших підлітків" - дано аналіз взаємодії шкіл і клубних установ як системи спільної діяльності даних інститутів по використанню народної музично-пісенної творчості з метою формування естетичного елементу національної самосвідомості молодших підлітків. Розглянуто взаємодію цих інститутів на інформаційному, науково-методичному та організаційному рівнях; об'єктивно педагогічні умови підвищення ефективності даного

процесу, розроблена і апробована спеціальна програма і шляхи її реалізації; проаналізовано результати формулюючого експерименту, які засвідчують про якісне підвищення ефективності розглядуваного процесу.

Важливим фактором використання народної музично-пісенної творчості є інтеграція всіх виховних інститутів суспільства, зокрема школи й клубу. Однак вивчення практики показало, що в їх спільній діяльності є істотні недоліки, взаємозв'язки шкіл і клубів здебільшого є епізодичними, не завжди практики розуміють їх суть і завдання.

Відсутнє логічно підпорядковане всій системі національної освіти науково-методичне, інформаційне забезпечення; взаємообмін інформацією між працівниками освіти, культури, мистецтва з даних питань має нерегулярний характер; здебільшого відсутні плани, програми спільної діяльності по вихованню в цілому, по формуванню національної самосвідомості, зокрема її естетичного елементу – все це не сприяє реалізації потенційних можливостей народного музично-пісенного мистецтва у формуванні національної самосвідомості молодших підлітків.

Потреба нової за структурою, змістом та функціями системи роботи школи, закладів культури, інших соціальних інститутів по залученню школярів до культурно-національних традицій народу може бути задоволена за рахунок підвищення системності, інтегративності.

Одним із шляхів вирішення даної проблеми є координація зусиль школи і клубу. Ця координація повинна забезпечити: узгодженість дій на всіх рівнях системи: інформаційному, науково-методичному, організаційному; закріплення за кожним елементом системи певного змісту в загальному процесі виховання з урахуванням його

специфіки; перехід від епізодичних розрізаних заходів до послідовної лінії впливу; перехід до інтеграції управління вихованням школярів; вплив на мікросередовище особистості з метою перетворення її в фактор виховання; максимальне злиття суб'єкта з об'єктом, виховання, що сприяє вдосконаленню суб'єкта і розвитку активності об'єкта, перетворенню його в суб'єкта діяльності.

Керувачись цими положеннями, а також враховувачи збагачений досвід, висвітлений в працях з даного питання, в ході дослідної роботи було проведено коректування, спрямоване на вдосконалення суб'єкта управління, були визначені завдання координації діяльності школи і клубу:

- вивчення інтересів учнів;
- визначення організаційних форм поширення народної пісенної творчості стосовно вікових особливостей учнів;
- визначення сфер діяльності, функцій школи, культурно-освітніх закладів в системі поширення народної пісні як засобу формування естетичного елементу національної самосвідомості школярів;
- створення комплексного перспективного плану роботи з школярами в поширенні народного музично-пісенного мистецтва як засобу формування естетичного елементу національної самосвідомості школярів;
- контроль за виконанням запрограмованих дій в співставленні з аналізом кращого досвіду роботи, взаємна інформація про результати виховних акцій.

Як особливо важливий шлях практичних дій по реалізації виховної програми розглядалося в дослідницькій роботі планування.

Програма як прийняття педагогічного рішення, котра являє собою сукупність мети і завдань, напрямків роботи і змісту виховного процесу вимагає свого конкретного вираження, і такими конкретними вираженнями прийнятого рішення є план, бо програма може ста-

ти інструментом управління процесом виховання лише в тому випадку, коли педагогічне рішення розподілене в часі, функціональній відповідальності, виконанні і контролі, забезпечено систематичну інформацію про результативність виховної діяльності.

При цьому діяльність спільно створеного /школов і клубом/ гуртка "любителів народної пісні" планувалася не ізольовано, а в загальній системі виховної роботи. Методика занять в даному гуртку охоплювала такі етапи вивчення пісенних творів: передкомунікативний /дається історична характеристика пісні, період її створення та ін./; емоційно-чуттєвий /прослуховування творів, коментарії/; образно-аналітичний /супровід пісенних творів засобами наочності/; творчо-діяльнісний /розучування пісні, виконання її в певному масовому заході, збирання, запис народних пісень учнями/.

Після проведення формуючого експерименту зміцніла організаційна основа виконання плану, а саме: заплановані заходи забезпечені необхідними людськими і матеріальними ресурсами, науково-методичними розробками; визначені конкретні виконавці.

Суттєво, що план став основою координування управлітських дій всіх елементів системи спільної роботи, встановлюючи їх послідовність і підлеглість. Ефективність виховної роботи підвищувалася за рахунок того, що кожний перспективний річний план вписувався в автономні плани школи і клубу. В кінцевій формі плану запропонованій в дисертації, передбачено визначення напрямку роботи, виховної мети напрямку, виховної мети циклу, кількості заходів у циклі, форми заходу, нави заходу, місця і дати проведення, організації методичного забезпечення, джерел фінансування, відповідального. Координація діяльності школи і клубу, удосконалення планування сприяло конкретизації та більшій цілеспрямованості взаємодії шкіл і клубних установ, зростанню постійних зв'яз-

ків між школою і культурно-освітніми закладами, про що засвідчують таблиці № 2; 3.

Характер зв'язків "школа-клуб", "клуб-школа" в %.
/За результатами констатуючого експерименту/.

Таблиця № 2.

№ п/п	Характер звернень	епізодичні	ситуативні	постійні
1	Вчителі до К/о працівників	36	13	51
2	К/о працівники до вчителів	10,5	25,5	64

Характер зв'язків "школа-клуб", "клуб-школа" в %.
/За результатами формуючого експерименту/

Таблиця № 3.

№ п/п	Характер звернень	епізодичні	ситуативні	постійні
1	Вчителі до К/о працівників	6	9	86
2	К/о працівники до вчителів	5	6	89

Показником поліпшення ефективності діяльності по формуванню естетичного елементу національної самосвідомості молодих підлітків є зростання в них рівня сформованості компонентів естетичного елементу національної самосвідомості за визначеними в дисертації критеріями.

Результати естетичного оцінювання змісту народних пісень в %.

Таблиця № 4

Рівні	Експеримент	КОНТРОЛЬНІ ГРУПИ		ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ГРУПИ	
		6 - ти	7 - ми	6 - ти	7 - ми
		класники	класники	класники	класники
1	2	3	4	5	6

I	2	3	4	5	6
низь- кий	констат.	10,40	8,82	9,08	11,27
	контроль.	11,34	9,71	8,49	5,18
серед- ній	констат.	55,48	53,02	55,16	55,72
	контроль.	55,18	54,73	42,38	42,40
висо- кий	констат.	34,12	36,16	36,81	33,01
	контроль.	33,48	35,56	54,13	52,42

Відношення до рідного краю, природи,
історичного минулого свого народу в %.

Таблиця № 5.

Рівні	Експеримент	контрольні групи		експериментальні групи	
		6 - ти класники	7 - ми класники	6 - ти класники	7 - ми класники
низь- кий	констат.	13,45	11,82	9,84	11,86
	контроль.	13,28	10,74	5,43	4,29
серед- ній	констат.	55,51	55,12	56,94	53,06
	контроль.	56,24	57,82	45,36	44,30
висо- кий	констат.	31,04	33,06	33,22	35,08
	контроль.	30,48	31,44	49,21	51,41

Здібність до ідентифікації в %.

Таблиця № 6.

Рівні	Експеримент.	контрольні групи		експериментальні групи	
		6 - ти класники	7 - ми класники	6 - ти класники	7 - ми класники
низь- кий	констат.	8,91	8,03	9,27	7,18
	контроль.	11,14	12,27	3,48	4,21
серед- ній	констат.	57,07	56,04	58,41	58,39
	контроль.	56,38	53,44	43,34	44,54
висо- кий	констат.	34,02	35,93	32,32	34,43
	контроль.	32,48	34,28	53,12	51,21

Здібність до самооцінки в %.

Таблиця № 7.

Рівні	Експеримент	контрольні групи		експериментальні групи	
		6 - ти класники	7 - ми класники	6 - ти класники	7 - ми класники
низький	констат.	7,48	9,28	8,45	10,17
	контроль.	4,38	5,43	4,82	6,90
середній	констат.	61,34	54,80	55,44	51,61
	контроль.	65,20	59,66	39,43	36,38
високий	констат.	31,18	35,92	36,11	38,22
	контроль.	30,42	34,91	55,75	56,72

Дані, наведені в таблицях № 4,5,6,7, засвідчують про позитивні зміни в здібностях до ідентифікації, самооцінки та в підвищенні рівня естетичного оцінювання змісту творів народного музично-пісенного мистецтва, а також відношення до рідного краю, природи, історичного минулого свого народу, що знайшло своє відображення в емоційно-перцептивному, образно-аналітичному, раціонально-логічному компонентах естетичного елементу національної самосвідомості молодших підлітків. Зросла активність підлітків експериментальних груп в самодіяльній творчій, художній, виконавській діяльності, розвитку винахідливості, ініціативності, самостійності, бережному ставленні до історичного і культурного надбання українського народу, а також наданні йому особистісної національно-естетичної цінності.

У "Висновках" викладені узагальнені підсумки проведеного дослідження, основні теоретичні висновки та практичні рекомендації, визначені перспективи подальшого вивчення проблеми. Підкреслюється позитивні зміни у формуванні естетичного елементу національної самосвідомості молодших підлітків, що свідчать про ефективність запропонованої в дисертації системи його формування. Підтверджується висунута у дослідженні гіпотеза, поставлені

завдання вирішено.

Основними висновками з проведеного дослідження є:

1. Притаманні національній самосвідомості почуття приналежності до певної нації, забарвлення свідомості національними рисами, відношення власного "Я" до своєї нації включає не тільки раціональний, а й емоційний компоненти. Образне уявлення минулого і сучасного українського народу, переживання, пов'язані з його долею, почуття національної гордості, внутрішнє почуття рідного, його свідчать про естетичний характер національної самосвідомості.

2. В структурі національної самосвідомості чинне місце займає естетичний елемент, формування якого тісно пов'язане з національною культурою, народною художньою творчістю, зокрема з народним музично-пісенним мистецтвом.

3. Притаманні молодшому підлітковому віку розвиток понятійного мислення, оцінкових суджень, світогляду, прагнення до самопізнання, самооцінки, підвищення стійкості, глибини та соціальної спрямованості естетичних почуттів створюють сприятливі умови для засвоєння національної культури, зокрема її музично-пісенної спадщини. Її сильний емоційний вплив, дохідливість, зміст, чітке розмежування прекрасного і потворного, відображення в ній духовного світу народу, його прагнень і сподівань сприяють успішному формуванню національної самосвідомості підлітків.

4. Педагогічними умовами підвищення ефективності формування естетичного елементу національної самосвідомості молодших підлітків є:

- взаємодія шкіл та клубних установ у прилученні молодших підлітків до народної музично-пісенної спадщини, координація їх діяльності в організаційному, методичному та інформаційному напрямках, удосконалення планування діяльності, заснованого на поперед-

ньо зібрану інформацію про суб'єкти та об'єкти діяльності, умови, в яких вона здійснюється, чіткому визначенні мети і завдань, розподілі функцій суб'єктів взаємодії з урахуванням їх специфіки, систематичному обміні інформацією про їх хід і наслідки;

- удосконалення методики проведення занять у об'єднаннях і гуртках любителів народної пісні, забезпечення поетапної роботи над музично-пісенним твором, що передбачає усвідомлення підлітками історичного значення народної пісні як джерела народної мудрості, виразника його прагнень і сподівань, вивчення, відтворення, збирання і розповсюдження народних пісень;

- органічне поєднання вивчення народної музично-пісенної спадщини з естетичним вихованням підлітків, підвищенням їх естетичної культури.

Б. Прилучення молодших підлітків до народного музично-пісенного мистецтва, включення їх в активну художньо-творчу діяльність, сприяє формуванню ціннісного відношення до рідної мови, рідного краю, його природи, героїчних сторінок минулого, почуття гордості за свій народ, здібності до емоційного переживання змісту народних пісень, уміння вірно оцінити історичних осіб, опівачих у народних піснях, бачити і відрізнити добро і зло, ідентифікувати себе з героями, зображеними у народній пісенній опадщині, прагнення брати активну участь у суспільному житті, збереженні і розвитку народної культури, народних традицій, звичаїв та обрядів в кінцевому підсумку формуванню національної самосвідомості.

По наслідках дослідження розроблено такі рекомендації.

I. Запровадити у вузах, що готують вчителів і працівників установ соціально-культурної сфери, вивчення питань інтеграції виховних інститутів суспільства, методики роботи з народною музично-пісенною спадщиною, практикумів з збирання, запису і розшифровки народних пісень.

2. Посилити увагу до поширення народної музично-пісенної спадщини по радіо і телебаченню, шляхом виготовлення платівок з записами народних пісень.
3. Видати масовим тиражем збірники народних пісень і дум для учнів різного віку.
4. Підготувати і видати для вчителів і працівників клубів методичні посібники з питань прилучення школярів до народної музично-пісенної спадщини.
5. Розширити в школах і клубних установах мережу клубів і об'єднань любителів народної пісні.
6. Забезпечити розповсюдження народної музично-пісенної спадщини шляхом проведення конкурсів, фестивалів народної пісні.

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях автора:

1. Деякі результати дослідження організації взаємодії загальноосвітніх шкіл і культурно-просвітницьких закладів у роботі по формуванні національної самосвідомості школярів засобами народного музично-пісенного мистецтва /інформаційна довідка за результатами наукового дослідження/. Сер.: Культурно-освітня робота.

Вип. I. K., 1992.

2. Актуальна проблема сучасності: Тези доповідей республіканської науково-теоретичної конференції "Проблеми вивчення та пропаганди народної творчості як складової частини української національної культури". - Рівне, 1990.

3. Вопросы взаимосвязи культурно-просветительных учреждений и школы по формированию национального самосознания подростков: Тезисы докладов Всесоюзной научной конференции "Национальные и социальные процессы в СССР". - Омск, 1990.

4. Роль народного музично-пісенного мистецтва у формуванні есте-

тичної складової національної самосвідомості школярів: Тези доповідей республіканської науково-теоретичної конференції "Культура України: історія і сучасність." - Харків, 1992.

Друк. ІПК ІК, Зам. 581. Тир. 100.

464150

AB 28.724